

Huzarenstuk van Franeker Psychiatrisch Ziekenhuis-personeel in de oorlog

- humanitaire hulpvaardigheid zónder grenzen én zónder lintje -

Tijdens de Tweede Wereldoorlog worden Franeker en het Psychiatrische Ziekenhuis op bijna onnavolgbare wijze humanitair op de proef gesteld. Het wordt primair veroorzaakt door de Duitse oorlogsmachinerie die honderden psychisch zieke patiënten van drie andere ziekenhuizen uit het land, evacuees en vluchtelingen uit Limburg en Gelderland in grote getale naar de Franeker-regio forceert. De Nederlandse regering met koningin Wilhelmina in Londen bevelen een strategisch geheel zinloze staking met als gevolg dat goed voorzienbaar bijna twintigduizend mensen sterven, tienduizenden hongerkinderen moeten vluchten en rond Franeker 150 hongerkinderen worden opgevangen. De stad en het ziekenhuis zijn op dergelijke ontwikkelingen niet ingesteld en niet voorbereid. Veel patiënten overlijden tijdens hun verblijf. NSB'ers onder het ziekenhuispersoneel compliceren de dagelijkse werkomgeving. Goedwillend personeel en burgerij beijveren zich manhaftig en met eindeloze opoffering de situatie te beheersen. De stad barst over de laatste zes maanden van de oorlog letterlijk uit zijn voegen.

'Het gesticht', 1940. In 1940 stond de toenmalige Psychiatrische Inrichting van Franeker in heel Fryslân bekend als 'de inrichting', 'het krankzinnigengesticht' en 'het gesticht'. In de hele provincie waren 'hij zit in Franeker' en 'naar Franeker gaan' gangbare begrippen. De zusters en broeders (verpleegsters en verplegers) en doktoren onderscheidden zich door hun kleding van de patiënten. 'Het gesticht' bestond al sinds 1851 en had in 1940 dus zo'n 90 jaar bestaan. De buitenafdeling Groot Lankum bestond sinds 1930. Bestuur, geneesheer-directeur, doktoren, leidinggevend en verplegend personeel verkeerden allen nog in de pioniersfase van de ontwikkeling van de psychiatrie. Deze had zijn vernieuwing nog niet beleefd. Er bestond nog een echte hiërarchische structuur. Verder heerste er nog een sterk hokjes-denken, waarbij men eenmaal ingedeeld in zo'n hokje er maar moeilijk meer uitkwam. Vrouwen vervulden er gewoonlijk de leidinggevende posities. Het psychiatrisch proces van behandelen en verzorgen stond nog in de kinderschoenen evenals de arbeidstherapie voor patiënten. Opleiding van personeel was nog zeer beperkt. Onder de leidinggevende geneesheer-directeuren uit het hele land bestonden nog grote controversen. Met deze achtergrond en deze omstandigheden ging 'het gesticht' dus de oorlog in. Het was niet bepaald een stabiele situatie om in een oorlog te belanden en te overleven. Men had geen notie wat verder nog over hen heen zou komen.

NSB-collega's bemoeilijken dagelijks werk. De belangrijkste personen in Franeker waren NSB'er, de twee opeenvolgende burgemeesters, de waarnemend burgemeester, de politietop, de belangrijkste fabrieksdirecteuren, verschillende leidinggevend in de bedrijven en enige uit de middenstand. Zeg maar de bestuurselite van de stad. Erg genoeg waren drie (de burgemeester, een politiemans en een grote werkgever uit de stad) van de zeven bestuursleden van 'het gesticht' NSB'er. Onder het personeel waren meerdere broeders en enkele zusters ook NSB'er. Men moet zich eenvoudig deze werkomgeving en de werkverhouding

met honderden psychiatrische patiënten in oorlogstijd eens voorstellen. Ineens moet men enorm oppassen wat men zegt en doet wanneer deze NSB-collega's in de buurt zijn. Een verschrikkelijk problematische situatie om samen te werken.

Gevangen tussen goed en kwaad. 'Het gesticht' was tijdens de oorlog al in belangrijke mate zelfvoorzienend. Er was een eigen tuinderij, technische dienst en men had een eigen schoenmaker, kapper en naaister. Er waren een schillokaal, een groentelokaal, een spoellokaal, een waslokaal en een keuken in het binnengesticht en één op Groot Lankum. Onze vader, Siebren Miedema, werkte er als een manusje van alles in het schillokaal, groentelokaal, spoellokaal en waslokaal. Na verschillende losse werkzaamheden (o.a. bij de ZPC) vond hij in 1943 hier werk en bleef er tot zijn pensioen. Hij werd vrijgesteld voor werk in Duitsland, vrijwel zeker door een goede, niet-NSB-relatie.

Om de eigen patiënten te verzorgen was al een hele opgave. Net als de burgers gebrek aan alles hadden zo was dat ook in 'het gesticht' het geval. De burgers konden vaak nog wel eens iets regelen, maar dat ging hier niet. Denk aan de grote hoeveelheden aardappelen die met de hand geschild moesten worden, zonder machines en met eenvoudige mesjes. Onze vader was indertijd samen met patiënten de hele dag aardappelen aan het schillen.

Vanaf het begin tot aan het einde van de oorlog functioneerde 'het gesticht' als opvang van eigenlijk alles en allen, vriend en vijand. Het begon direct bij het begin van de oorlog toen bijvoorbeeld enige Duitse gewonden van de Afsluitdijk er werden behandeld. Aan het eind van de oorlog, in de koude decembermaand 1944, toen een Duitse motorordonnans komende van de Zuiderkade vlak achter mij tegen de brugleuning aan de Harlingerweg/Zuiderkade slipte.

De personeelsleden, de technische-dienstman Nijssen en broeder Piet Kats, deden al vroeg op

Groot Lankum moeite het Duitse berichtenverkeer van de in de omgeving staande peiltoren te saboteren. Kats werd op 2 november 1942 door een collega verraden, door de SD opgepakt en in kamp Vught in Brabant gevangen gezet. Na negen maanden, in juli 1943, kwam hij weer vrij.

‘De inrichting’ diende regelmatig als opvang van door de Duitsers gezochte personen. Zij werden meestal op de tuinderij of in de ziekenboeg van ‘besmettelijke ziekten’, de TBC-afdeling, ondergebracht. De Duitsers waren als de dood om besmet te worden. Dominee Veldkamp uit Sneek predikte dat het evangelie en de Duitse ideologie haaks op elkaar stonden. Hij werd door zijn eigen kerk-gangers aangebracht. Hij dook onder in ‘het gesticht’. De joodse familie Leydesdorff, van de Bredeplaats, moest wegwezen en dook in februari 1943 ook onder in ‘het gesticht’. Na een controle door de Duitsers werd het hen te heet onder de voeten, verdwenen en doken vervolgens onder bij boer Blaauw in Grou (de grootouders van Tessa (Bruna) Blaauw) en overleefden daar de oorlog. Piet Jaarsma die in de gasfabriek van Franeker werkte wilde niet naar Duitsland, werd door politiefchef Koster opgepakt, naar kamp Vught gestuurd, gevangen gezet waar hij ontsnapte, door Ruurd Adema op Groot Lankum ondergebracht, hield het niet uit toen de bevrijding nabij was, door verraad thuis ontdekt en vervolgens door Koster doodgeschoten, in nabijheid van Jaarsma’s twee jaar oude dochtertje. Ook eigen personeel maakte van de onderduikmogelijkheid gebruik, zoals broeder Zondag enige malen.

De toenmalige geneesheer-directeur Van Andel moet wel ontzettend hebben moeten schipperen vanwege de NSB’ers in het bestuur en onder de personeelsleden. Het was er moeizaam manoeuvreren tussen goed en kwaad.

Joodse patiënten onbeschaafd afgevoerd. In tegenstelling tot Harlingen en Leeuwarden woonden in Franeker weinig joden. Ir. Anton Mussert, de fanatieke Nederlandse NSB leider, beval op valse argumenten o.a. de deportatie van gehandicapte joden uit alle Nederlandse inrichtingen. Mussert handelde in lijn met het beleid van Aus der Fünten (één van de drie van Bredal). In dit kader werden op bevel van de SD (de Duitse ‘Sicherheitsdienst’ was het centrale orgaan verantwoordelijk voor het toezicht, terroriseren en uitschakelen (vermoorden) van miljoenen mensen) op 15 april 1943 de zes joodse patiënten uit ‘het gesticht’ naar Westerbork gebracht. De dokters Hommes en Zeegers en de verpleegsters Hartendorff en Van Harten van ‘het gesticht’ probeerden erg moedig de deportatie van de joodse patiënten te voorkomen. Hierbij kwamen ze zelf in ernstige moeilijkheden bij de brute politiefchef Koster. Koster nam ze in hechtenis. Een dag later kwamen ze weer vrij, maar de joodse patiënten waren vertrokken en overleefden niet. Deze vier perso-

neelsleden waren de eersten die zich echt tegen Koster te weer stelden. Zij kenden de juiste principes, kenden de menselijke waarden en bovendien, zij waren moedig.

Twee maanden eerder waren de bijna 1.200 joodse psychiatrische patiënten en 50 personeelsleden uit Apeldoorn gedeporteerd.

Dokter Banning (uit Vogelenzang) van ‘het gesticht’ had een jong joods meisje in huis. Zij kwam door polio te overlijden. Omdat ze niet geregistreerd stond kon ze niet normaal worden begraven. Ze werd verstopt op een boerenwagen weggebracht en op het boerenerf van boer Zijlstra op ‘de Flaeren’ (tussen Tzum en Lollum) begraven. Na de oorlog werd ze herbegraven.

Enorme opvang in een stad uit zijn voegen.

Wanneer men alles zo eens overziet dan was Franeker letterlijk en figuurlijk een gekkenhuis. Daarbij speelden niet alleen de NSB’ers een beïnvloedende negatieve rol maar er tegenover stond de omvangrijke positieve rol van het personeel van ‘het gesticht’ én de Franeker burgerij.

In deze periode werden burgemeester en wethouders van de stad belast met het regelen van de bitter nodige onderkomens voor patiënten buiten ‘het gesticht’, woonruimte voor verplegend personeel en gast- en pleeggezinnen. Om iets dergelijks onder normale omstandigheden te organiseren is al niet eenvoudig laat staan in die tijd. Burgemeester en wethouders van de stad en de ziekenhuisleiding waren hiermee volledig overbelast. Met de aanwezigheid van nog eens 600 Duitse soldaten was het een stad uit zijn voegen. In Franeker moest dus over een periode van zes maanden zo’n 1.200 patiënten onderbrengen en verzorgen, bijna vier keer de normale bezetting.

In februari 1943 voerden extra treinen 400 patiënten en verplegend personeel van het psychiatrisch ziekenhuis Vogelenzang uit Bennebroek (ZH) in Franeker aan. Toen ging een treintransport nog enigszins normaal met gewone coupés. Er moest plaats worden gevonden in ‘het gesticht’. Begeleidend verplegend personeel, veelal jonge vrouwen, vonden een kamer bij particulieren in de stad. Ook zij waren ontheemd. Personeel en hun patiënten, verbleven dus ruim twee jaar in Franeker. Het aantal patiënten werd meer dan het dubbele. Men was hiervoor niet uitgerust. Plaats werd gezocht in alle kamertjes en op de zolder op Groot Lankum. De verzorging begon nu in alle opzichten problematisch te worden met zoveel patiënten er bij.

De hongerwinter in het land had de grootste volksverhuizing van jonge kinderen tot gevolg. Weerloze hongerkinderen ‘landden’ in Franeker en de regio.

De hongervinter werd in 1944 werd primair door de eigen Nederlandse regering bevolen, met de zekere wetenschap vooraf van represailles. Het resulteerde in 16.000 tot 20.000 doden en 40.000 tot 50.000 zogenaamde hongerkinderen of honger- evacuees. Meerdere kinderen die in de hongervinter werden geboren ondervinden levenslang gevolgen van de hongervinter. Op onderling zeer verschillende manieren (lopend, fietsend, in een vuilmiswagen, in een tankauto, per vrachtauto, per paard en wagen, per trein of per schip over het IJsselmeer of de Waddenzee) en onder de meest armoedige omstandigheden kwamen deze hongerkinderen van 6 tot 15 jaar oud bij pleegoudergezinnen in het noorden en noordoosten van het land terecht. Vaak waren ze nog nooit van huis weg geweest. Ze deden er dagen tot weken over met weinig eten, bittere kou in die tijd, stank, luizen, schurft en soms beschietingen. Velen kwamen om of overleden. Zo'n 8.500 kinderen kwamen in Fryslân terecht. 150 rondom Franeker.

De toenmalige B.P.M. (nu Royal Dutch Shell) organiseerde voor personeelsleden van het hoofdkantoor in Den Haag en het Laboratorium in Amsterdam de mogelijkheid om kinderen van werknemers in Fryslân onder te brengen. Het was toen erg koud van december 1944 tot februari 1945. De eerste groep kinderen van Shell ging in december 1944 nog redelijk normaal per bus op weg. In totaal gingen 380 onweerbare Shell-kinderen naar Fryslân. Zo kwamen er van deze groep in januari 1945 150 kinderen uit Den Haag in Franeker aan. Hierbij waren ook enige kinderen van C&A- en Lissonne-Lindeman-werknemers bij. Ze liepen van huis eerst ruim een uur naar de kade in Den Haag waar een boot klaar lag om in te schepen. 's Avonds laat voeren ze weg, met 150 kinderen in een schaars verlicht scheepsruim, met dichte luiken, op een dikke laag stro, met luizen, omvallende toiletemmers en vier kachels. Onderweg kregen ze hier een daar wat brood en soep; één keer mochten ze van de boot af en konden ze zich een beetje wassen. Wegens ijsgang en beschietingsgevaar voeren ze, 's nachts, van Amsterdam niet over het IJsselmeer, maar door het Noordhollands Kanaal naar Den Helder; vandaar gingen ze over de Waddenzee via Harlingen naar Franeker. Ze waren vijf dagen lang onderweg geweest en kwamen 's avonds laat aan. In de gehoorzaal van 'het gesticht' kregen ze eerst soep. Als op een soort marktplaats werden ze daarna onder de pleegouders verdeeld. De meesten bleven in Franeker en de anderen gingen na ingepakt te zijn meestal met paard en wagen, bij erge koude naar de dorpen rondom Franeker, in Dongjum, Herbayum, Hitzum, Peins, Ried, Tzum en Tzummarum.

Zo 'belandde' mijn collega Frans Nieuwenhuis met zijn broertje bij kapper-schoenmaker Van der Meer in Tzum. Zij hadden zelf vier kinderen en hadden ook al een onderduiker en een Limburgse evacué-student in huis. Men moet zich alleen al voorstellen dat die kinderen uit het westen in het begin geen woord Fries konden verstaan.

De afschuwelijke tocht van de ruim 500 weerloze psychiatrische patiënten uit Zuidlaren was vanzelfsprekend erg. Bij de weerloze kinderen van zes tot vijftien jaar ging het in totaal om enige tienduizenden en speelden zich ook grote drama's af. Jonge kinderen die zonder ouders met onbekende bestemming van huis vertrokken, soms dagenlang lopend. Kinderen die ziek werden, heimwee hadden of overleden. Kinderen die na maanden terugkeerden en hun ouderlijk huis vernietigd vonden en hun ouders overleden. Ouders die niet wisten waar hun kinderen waren terecht gekomen. De meeste kinderen keerden eind juli 1945 terug. Bij de plaatsing bij een pleegouder speelde het geloof vaak ook nog een rol. Zo gebeurde het dat een katholiek meisje niet bij een protestantse familie opgenomen kon worden. Blijkbaar was de religie soms belangrijker dan de hulp aan een hongerkind.

Het meest schrijnende voorbeeld van de kindertransporten betreft vier kinderen uit Den Haag. Ze waren goed verzorgd in Drente opgevangen geweest. Brachten een cadeautje voor hun ouders mee. Met andere kinderen gingen ze met een militaire vrachtauto vanuit Beilen terug naar Den Haag. De ouders wachtten de kinderen al op. Wanneer allen zijn vertrokken vragen de vier zich af waar hun vader en moeder zijn. Ze besloten om naar huis te lopen. Daar aangekomen bleek er geen huis meer te beknennen en alleen maar hopen puin. Ze herkennen een stuk vleugel van hun piano, die uit het puin steekt. Hun enige aanknopingspunt is de schooljuf, die ben vrij onomwonden verteld dat hun ouders dood zijn.

De drie noordelijke provincies kregen vrij plotse-ling en onvoorbereid een toevloed aan vluchtelingen uit het westen, Limburg en Gelderland.

In september 1944 was Zuid-Nederland bevrijd. Een frontlinie lag echter nog ten oosten van de Maas. De Duitsers evacueerden tienduizenden bewoners uit de frontgebieden naar de drie noordelijke provincies, naar schatting 90.000. Eind januari 1945 werden in meerdere treintransporten tienduizenden vluchtelingen uit Roermond en Venlo in gesloten, vuile en stinkende vee- en goederenwagons via Duitsland, Oldenzaal en Zwolle naar het noorden vervoerd. De transporten duurden 2 tot 4 dagen. Gehele delen van Limburg werden ontvolkt. De Limburgse gezinnen hadden voor het vertrek al twee maanden onder slechte omstandigheden in schuilkelders doorgebracht. Bij de tussenstops in Zwolle speelden zich onmenselijke tafere- len af. Vrijwilligers moesten de deuren van de goederenwagons openbreken. Er kwamen wel zes man aan te pas. In late nachten waren de deuren zelfs dichtgevroren. Het was afschu- welijk. Daar kwam een walm van mensenlucht uit die je haast achterover deed slaan. Daar lagen gelaten ouderen, doodver- moede volwassenen, brullende kinderen en ouden van dagen in hun vuil. Daar waren mensen die volledig hysterisch waren geworden. Daar zaten moeders met stervende baby's in haar armen. De moeders smeekten om melk en warm water, dat was er niet en tijd om te balen was er niet, want de trein bleef maar een korte tijd staan.

Over drie tot vier grotere concentraties verspreid herbergde Fryslân al 17.000 tot 18.000 onderduikers, meestal bij boeren. Rond Franeker verbleven zo'n duizend. Tussen december 1944 en juli 1945

kwamen daar tienduizenden vluchtelingen bij. Alleen al in zestien dorpen van Tietjerksteradeel kwamen 2.000 vluchtelingen uit Limburg, de Veluwezoom en de Bommelerwaard terecht. En, sinds 1942 waren er al honderd vluchtelingen uit Scheveningen en Egmond, die moesten wijken voor de aanleg van de 'Atlantikwall' (de 'Atlantikwall' was een 2685 kilometer lange verdedigingslinie, die de Duitsers tijdens de oorlog in de bezette gebieden aanlegden ter voorkoming van een geallieerde invasie).

Limburgers en Gelderlanders vonden onderdak in Franeker en Harlingen en in dorpen rondom. De mensen waren er slecht aan toe. De Limburgers hadden een twee dagen durende, erbarmelijke tocht door Duitsland achter zich. Ze waren beschoten, waarbij 18 mensen waren overleden.

In Tzum werden 180 Limburgers onder gebracht. Toen waren er ook al de meerdere hongerkinderen. Op de kleine dorpsbevolking was dat erg veel.

De kinderen gingen naar de plaatselijke scholen. Het gebeurde dan ook dat opeens ineens een of meerdere nieuwe gezichten in de klas verschenen. Dat gebeurde ook bij ons in de klas met Jurriaan Anschütz en Hugo de Groot. Na een paar maanden waren ze ook opeens weer weg.

Dan, alsof dat niet genoeg was kwamen patiënten van ziekenhuis Dennenoord uit Zuidlaren er nog bij. Zuidlaren was zelf eerst opvang geweest van patiënten uit het psychiatrisch ziekenhuis bij Loosduinen aan de rand van Den Haag. In januari 1943 werden patiënten van Bloemendaal, 200 mannen en 350 vrouwen, naar Dennenoord in Zuidlaren gebracht. Het ziekenhuis in Loosduinen lag op de plek waar een deel van de 'Atlantikwall' door de Duitsers was gepland.

Op 27 maart 1945 ging in een afschuwelijke langdurige tocht met 138 mannen en 390 vrouwen patiënten en 75 aan verplegend personeel uit de ziekenhuizen Dennenoord en Bloemendaal uit Zuidlaren naar Franeker. Voor meerdere Bloemendalers was het dus hun tweede reis. Het ziekenhuis in Zuidlaren werd door de Duitsers gevorderd voor verzorging van hun gewonde Duitse soldaten. Om 16 uur werden de patiënten van het ziekenhuis op boerenkarren en wagens naar het station Vries gebracht. Een groot deel van de patiënten werd plat gespoten en in lakens ingezwachteld. Een deel kon lopen. Ruim twintig vieze, stinkende, onhygiënische, onverwarmde vee-wagens en een zestal treinwagens met gewone -coupés waren voor het transport beschikbaar.

's Avonds laat waren allen ingeladen. Er werd alleen 's nachts gereden vanwege beschietingsgevaar. Vervolgens vier uren wachten, om 5 uur in Groningen, om 7 uur in Leeuwarden, vervolgens 14 uren wachten en in die tijd kwam wat eten uit de gaarkeuken van de stad en melk van de Frico,

om 21.39 uur vertrek uit Leeuwarden en om 22.00 uur aankomst op station Franeker.

De tocht van ruim 30 uur van Zuidlaren naar Franeker was een erg mensonterende tocht. De Zuidlaarders mochten van de Duitsers helemaal niets meenemen, alleen kleding. Ze gingen zonder eten, zonder verwarming, geen middelen voor verzorging, opgepropt in wagons liggend op stro op weg. Op de heenreis overleed één patiënt.

De toestanden op het station in Franeker waren al even dramatisch. Bij de aankomst was het koud en regenachtig. Veel wagons stonden ver weg, voor het perron waardoor de mensen over de rails naar het perron gebracht moesten worden. Bij de wagons die voor het perron stonden zaten de deuren aan de andere kant.

Oud-Franeker Wiebe Bouma vervoerde patiënten vanaf het station:

Er waren meerdere helpers uit de stad opgeroepen om patiënten van het station naar 'het gesticht' en zes scholen te vervoeren. Ik werd door politiechef Koster opgeroepen om te helpen. Samen met Althof brachten we de aangekomen patiënten op draagbaren op een bakfiets van het Franeker station naar het gymnastieklokaal op de Schilcampen'. Op de Schilcampen lagen ze op uitgestrooid stro. Het viel me op dat ze heel andere gezichtsuitdrukkingen hadden als de patiënten die in Franeker verbleven. We moesten erg oppassen dat ze niet van de bakfiets vielen. Sommige patiënten waren ingezwachteld. Het was mensonwaardig, de situatie die wij aanschouwden. Verschrikkelijk. Koster was er steeds bij aanwezig. Ik herinner me verder een groep patiënten lopend in de Molensteeg. Opeens laat één van hen zijn broek zakken en vervolgens doet de hele groep dat. Het kwam ook regelmatig voor dat een patiënt in de gracht zwom.

In Franeker hadden gemeente- en schoolbestuur plaatsing van de patiënten in een zestal scholen georganiseerd. Ze in 'het gesticht' onderbrengen ging eenvoudig niet. Sommige patiënten konden in de omliggende dorpen worden ondergebracht. De scholen aan het Noorderbolwerk, Noorderbleek, Dongjummerpoort, Zuiderkade, de bewaarschool en het RK gymnastieklokaal waren hiervoor vrij gemaakt. Ook daar was het armoe troef. Geen bedden, geen dekens, geen eetgerei, geen water, niets. Verzorging en bewassing was onmogelijk.

Henk Mollema herinnert zich de patiënten op het Kleijenburg-schoolplein:

Bij mij staat het beeld bij dat tientallen vrouwenpatiënten op het schoolplein op het Kleijenburg verdwaasd en volledig doel-loos heen en weer liepen. Ieder voor zich alsof ze hun richting-gevoel kwijt waren. De hekken waren afgesloten. Een absurde situatie waarbij in een deel van het schoolgebouw Duitse soldaten waren gehuisvest en in het andere deel patiënten op uitgestrooid stro moesten liggen.

'Het gesticht' was voor de opvang niet uitgerust en de oorlogsomstandigheden maakten het alleen maar erger. In februari 1945 was de laatste stookolie verbruikt. Water en elektriciteit waren beperkt beschikbaar. Om te koken haalde men water uit

de regenbakken en uit de vijver op Groot Lan-
kum. De wasserij was uitgevallen. Kachels deden
het niet. Licht en kaarsen waren er niet. Er was
tekort aan van alles. Voor zieke patiënten ontbrak
ook alles. Van Dennenoord overleden 55 pati-
enten, die in Franeker werden begraven. Op 26
juli 1945 gingen de overlevenden terug naar Zuid-
laren.

In mijn herinnering staat het beeld van wit-geüni-
formeerde jonge zusters die kleding en bedden-
goed in de gracht aan de Ypeisingel en het
Westerbolwerk wasten. Op de kant stonden grote
wasteilen. Achter de Vijverstraat was het een ge-
schikte plek omdat men er dicht bij het water kon
komen.

Tijdens de hongerwinter van 1944-1945 werden
verder in de Franeker stadswijken gaarkeukens
georganiseerd waar burgers eten konden afhalen.
Het eten werd in 'de inrichting' toebereid en ge-
transporteerd in door Oostwoud gemaakte gamel-
len. Naast het eten voor de patiënten werden in
de keuken van 'de inrichting' duizenden maaltij-
den bereid. Lange wachtrijen van burgers met
allerlei potten en pannen was het beeld. Vandaag
de dag frustrereert het me nog als ik voor eten in
een rij moet staan.

In de laatste fase van de oorlog verzorgde me-
vrouw van Andel-Ripke in het Feikema-huis aan
de Voorstraat vrouwen met pasgeboren kinderen
uit de stad met eten, drinken en warmte omdat
men zich thuis niet meer goed kon verzorgen.
Ook een kleuterschool vond er onderdak.

De drama's chronologisch. Het is nuttig de ver-
schillende drama's die in en rond Franeker en 'het
gesticht' speelden eens kort achter elkaar te zetten.
Het geeft een beeld van de ernst en duur van de
transporten en de plekken van verblijf.

- 550 patiënten uit Bloemendaal in Loosduinen
waren van januari 1943 tot 18 november 1947,
dus bijna 5 jaar weg van huis en familie. Ze wa-
ren in Zuidlaren ondergebracht. Een deel van de
patiënten onderging twee transporten, eerst naar
Zuidlaren en daarna naar Franeker. Met de pati-
enten uit Zuidlaren de dramatische tocht van
ruim 30 uur naar Franeker.
- 150 hongerkinderen uit het westen waren van
januari 1945 tot 26 juli 1945, dus 7 maanden
zonder ouders van huis bij onbekende pleegou-
ders. Ze waren vijf dagen onder erbarmelijke
omstandigheden met kou in een afgesloten
scheepsruim onderweg geweest. De meesten
kregen een goed onderkomen en verblijf bij een
pleeggezin in de Franeker-regio en keerden ge-
zond en gelukkig terug.
- 400 patiënten van Vogelenzang uit Bennebroek
waren van februari 1943 tot 26 juli 1945, dus
ruim 2 jaar van huis en familie. Hun heenreis

naar Franeker verliep bijna normaal.

- 528 patiënten van Dennenoord en Loosduinen
uit Zuidlaren waren van 27 maart 1945 tot 26
juli 1945, dus 4 maanden weg. Een dramatische
tocht van ruim 30 uur naar Franeker beleefden
ze en betaalden een tol van 56 overleden pati-
enten.
- enige honderden Limburgers uit Roermond en
Venlo en Gelderlanders uit Arnhem, Tiel en van
de Veluwe waren 6 maanden van huis, waarbij
velen bij terugkomst huis of haard hadden ver-
loren. De Limburgers hadden een twee dagen
durende verschrikkelijke treintocht door Duits-
land met beschietingen achter de rug, waarbij 18
doden vielen. Zij zouden terugkeren naar een
totaal leeggeroofd en geplunderd gebied. Veel
Arnhemmers hadden ook alles verloren.
- het begeleidend en verplegend personeel van de
patiënten (ruim honderd personeelsleden) en
van de hongerkinderen ondergingen vrijwel ze-
ker de moeilijkste periode uit hun werkbare le-
ven. Ook zij verbleven elders, van huis, bij
vreemden en ontheemd.

Betekenis voor betrokkenen en getroffen.

In grote lijnen was het voorgaande de geschieden-
nis van extreme menselijke hulp en mensenwaar-
dig leed van weerlozen, patiënten, vluchtelingen,
evacuees en kinderen. De Franeker-regio was dan
niet door direct oorlogsgeweld getroffen doch des
te meer door de gevolgen er van.

Allereerst verdienen de vier mensen van het per-
soneel, de dokters Hommes en Zeegers en de
verpleegsters Hartendorff en Van Harten van 'het
gesticht' alle respect en waardering omdat ze voor
politiechef Koster gingen staan. Zij waren de eer-
sten en enigen tijdens de oorlog in de stad die
princiepelijk waren en de waarden van de mens ken-
den. Vele anderen waren principieel ná de oorlog!

Verder moet men bewondering, grote bewonde-
ring en waardering uitspreken voor vooral die
mensen, die buitengewone prestaties en opoffe-
ringen leverden. Hierbij dienen vooral de dramati-
sche omstandigheden waaronder men heeft moe-
ten functioneren in aanmerkingen genomen te
worden. Het waren op de eerste plaats het verple-
gend personeel van 'het gesticht' en van de drie
geëvacueerde ziekenhuizen.

Daarnaast waren er al die pleegouders van de
hongerkinderen, alle jonge begeleiders van de
kindertransporten, de werkers van het IKB (Inter
Kerkelijk Bureau voor Noodvoedselvoorziening)
en alle Franeker gastouders, die de evacuees en
vluchtelingen in huis namen, alle burgers die on-
derdak boden aan verplegend personeel, de vele
burgers die voor allerlei hand- en spandiensten
werden ingezet en de betrokkenheid van het
stadsbestuur.

Klaarblijkelijk hebben deze mensen, op enkele
uitzonderingen na, nimmer enige erkenning gekre-

gen, laat staan een lintje. Op persoonlijke basis zijn pleegoudergezinnen en gastgezinnen op individuele wijze door hun gasten beloond en zijn er vaak erg langdurige contacten blijven bestaan. Shell was de enige, die naar fatsoensnormen, op 5 en 6 september 1947 in elf autobussen alle pleegouders van hun hongerkinderen uit Fryslân in Amsterdam heeft onthaald.

Wie waren nu eigenlijk verantwoordelijk voor deze drama's? Bij de psychiatrische patiënten, evacuees en vluchtelingen de Duitsers. Bij de hongerkinderen de eigen Nederlandse regering, waartoe ook Wilhelmina behoorde. De regering gaf de opdracht tot een staking, die strategisch volledig zinloos was en waarvan vooraf de gevolgen waren te overzien. Een argumentatie van de besluitvorming bleef tot op heden verstopt.

Er was overigens voldoende voedsel in het land (zie Gerard Trienekes (1985) in 'Tussen ons volk en de honger, de voedselvoorziening 1940-1945' de ware toedracht, de echte oorzaak van de hongervinter en de aanwezigheid van voldoende voedsel in het land).

De moraal hierbij is dat de eigen Nederlandse regering evenveel ellende heeft veroorzaakt als de bezetter. Na de oorlog drukte deze zich structureel voor zijn verantwoordelijkheid.

Wanneer men van de verschillende groepen die in Franeker aankwamen het aantal reizen, de duur en de ernst van de reizen, de duur en de ernst van hun verblijf in Franeker zo objectief mogelijk beoordeelt dan heeft de groep patiënten uit Bloemendaal het meest geleden. Daarna komen de kinderen en de Limburgers.

Voor Franeker als stad betekende het dat er een geheel ander stadspatroon ontstond. De stad herbergde ineens ruim 25% 'vreemden' en dat was een omvang die allerlei gevolgen had. De burgers raakten er automatisch in betrokken. Opeens waren er veel zoekenden naar onderkomens en kamers. Zes scholen waren oneigenlijk bezet en de Franeker kinderen gingen her en der voor onderwijs. De aanwezige Duitsers en plaatselijke NSB'

ers veroorzaakten alleen maar ontwrichting. De hongerkinderen moesten ook naar school.

Voor 'het gesticht' betekende het een magere bevrijding. De problemen waren niet opeens weg, maar zouden tot eind juli 1945 voortduren.

Voor de stadsbevolking betekende het dat ze op verschillende wijzen betrokken raakte als hulp bij transport, het beschikbaar stellen van woonruimte voor personeel, kinderen, evacuees en vluchtelingen.

Voor het toenmalige Franeker gemeentebestuur, dat onder Duitse curatele stond, betekende het een bijna onoplosbare taak het hele gebeuren onder oorlogsomstandigheden te organiseren.

Voor de patiënten betekende het dat ze mensonwaardige behandelingen moesten ondergaan, uit hun gewone doen werden gerukt en jarenlang hun vastigheid kwijt waren. Het is onbekend hoe ze alles persoonlijk hebben ervaren. Velen zullen het zich bewust zijn geweest en velen ook niet.

De meeste hongerkinderen kijken terug op een prettig verblijf, ze kwamen gezond terug en velen hielden contact met de pleegouders.

Voor de evacuees en de vluchtelingen betekende het een ontlopen van de oorlog in de frontlinie, een afschuwelijke treintocht en een bar slecht thuiskomen met een verlies van huis en haard.

Het blijft belangrijk om te herdenken. Echter, het lijkt er op dat wij bij erkenning, herdenking en viering enorm eenzijdig, selectief en ongewenst laat zijn. Gemeente- en provinciebesturen en de verschillende comités zijn erg slecht omgegaan met al degenen die geweldig gepresteerd hebben, degenen die erg geleden hebben en ze gewoon even vergeten zijn. Was het eigenlijk wel vergeten? Waren er niet andere geïnteresseerden of belangen?

Het verdient aanbeveling eens heel goed te overwegen wie er eigenlijk herdacht moeten worden, waarom en hoe.

Ook bij de vieringen zou het niet slecht zijn te heroverwegen waarvoor, waarom, voor wie men het doet en hoe men dat gaat invullen.

Bronnen:

- *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, Loe de Jong (1969)
- *Naar Franeker gaan*, Anne Zondag (1995)
- *Naar de boeren*, Frans Nieuwenhuis (2010)
- *Franeker in de bezettingstijd, - de andere waarheid en toedracht -*, Tjerk Miedema (2012)
- *Dennenoord en Franeker, 1940-1945, de belletocht die vergeten werd -*, Lentis (2013)

Kleve/Otterlo, juni 2013

**Tjerk Miedema
miedematj@AOL.com**